

A nemzeti szuverenitás és a bölcsészettudományok

Kiinduló tézisem szerint – melynek bizonyítására az alábbiakban kísérletet teszek – a bölcsészet- és társadalomtudományoknak kitüntetett szerepük van a modern nemzetállam fenntartásában és védelmezésében, így végső soron a polgári szabadság biztosításában.

Tanulmányomban egyebek mellett arra a kérdésre keresem a választ, hogy mennyiben tekinthetők megalapozottnak azok a globális médiában, nyomtatott és elektronikus sajtóban, televízióban egyre gyakrabban elhangzó kijelentések, amelyek a bölcsészet- és társadalomtudományok haszontalanságáról, fölöslegességéről tudósítanak. Arra a kérdésre is próbálok választ találni, hogy mennyire tekinthetők helyénvalónak azok a törekvések, amelyeknek következményeként mind a felső-, mind a közoktatásban egyre inkább háttérbe szorulnak a fent említett tudományok körébe tartozó diszciplínák világszerte.

Gyakorló történészként és filozófusként e sorok írója pusztán e két tudományterületen érzi feljogosítva magát arra, hogy felelősséggel nyilatkozzék a fenti kérdésekben. Mindazonáltal mivel a bölcsészet- és társadalomtudományok legpatinásabbja a filozófia, és „zászlóshajója” a történettudomány, talán a társtudományok képviselői nem veszik zokon, ha írásomban arra törekszem, hogy tágabb értelemben véve a bölcsészet- és társadalomtudományok valamilyen általános apológiáját fogalmazzam meg, mégpedig annak alapján, hogy azok miként szolgálják a nemzetállam fennmaradását, miként segítik megvédelmezését a globalizáció hatásaival szemben. Az alábbiakban elsőként a filozófiát, majd a történettudományt állítom vizsgálódásaim homlokterébe.

Az európai bölcsélet antik görög gyökerei idősebbek, mint a kereszténység, ám az ókori kínai vagy indiai filozófia kezdetei még mélyebbre nyúlnak az időben. Filozófusnak lenni minden történeti korszakban kockázatos vállalkozás volt. A filozófusok gyakran váltak a mindenkori hatalom céltábláivá az általuk képviselt kritikai attitűd miatt. Már az ókori görög filozófia klasszikus korszaka is egy olyan bölcselővel vette kezdetét, aki mintegy 2400 esztendeje arra

kényszerült, hogy kiigya a bürökkel teli méregpoharat az igazság mellett való kiállás jegyében. A szóban forgó bölcs nem más, mint Szókratész, akinek alakját leghitelesebben leghíresebb tanítványa, Platón örökítette meg *Szókratész véddőbeszéde*¹ című írásában. A filozófia legjellemzőbb sajátossága az igazságra való szüntelen törekvés mellett, hogy mindig kritikusan viszonyul a kategorikus kijelentésekhez, bármilyen regnáló hatalom fogalmazza is meg azokat, különösen akkor, ha az említett kijelentések argumentálatlanok, és nem kapcsolódik hozzájuk logikai úton felállított bizonyítás. Általánosságban elmondható, hogy minél inkább autoriter egy kormányzat, minél inkább törekszik a kizárólagosságra és a despotizmusra, annál kevésbé tűri azokat a kritikus hangokat, amelyeket a filozófusok hallatnak a legjelentősebb társadalmi, gazdasági, kulturális stb. kérdések kapcsán. Pedig a filozófia nem más, mint az egyetemes észhasználat elveire épülő tudomány, mely kellő érvekkel alátámasztott tételek szembeállításával törekszik igaz ismeretekhez juttatni bennünket a világról, önmagunkról és a világban elfoglalt helyünkről. Olyan alapvető kérdésekre keresi a választ, melyek megkerülhetetlenül tartoznak hozzá emberi mivoltunkhoz, és amelyeket egyetlen más tudományos diszciplína sem sajátíthat ki magának. Ilyen alapvető kérdések például: Mi az igaz? Mi a jó? Mi a szép? E három kérdés megválaszolásával a filozófia nagy részdiszciplínái foglalkoznak évezredek óta, úgymint logika, etika, esztétika. E kérdések évezredekben átívelve kísérik végig az európai bölcsélet történetét az antik görög filozófiai hagyománytól napjainkig. Természetesen e kérdéseket egyre cizelláltabb formákba öntve fogalmazták meg a különböző filozófiatörténeti korszakokban. A 18. századi német felvilágosodás legnagyobb alakja, Immanuel Kant, egy königsbergi nyergesmester fia három monumentális kritikájában² a következőképpen teszi fel a maga nagy kérdéseit: Mít tudhatok? Mít kell tennem? Mít remélhetek? A filozófia tehát olyan alapvető kérdések megválaszolására törekszik, és olyan esszenciális képességek kifejlesztését valósítja meg, amelyek nélkülözhetetlenek nem csupán bármely más szaktudomány számára – beleértve a természettudományokat –, de megkerülhetetlenül tartoznak hozzá emberi mivoltunkhoz is. Nem véletlen, hogy a mindenkori regnáló hatalom részéről megnyilvánuló többnyire elnyomó törekvések dacára is beszélhetünk mai, kortárs filozófiáról. A világ vezető filozófiai intézetei nagy múltú, több száz esztendősen egyetemeken működnek, és sokszor gyakorlati célok eléréséhez is kapcsolódnak kutatásaik. Érdekes tény, hogy a világ első számú műszaki egyetemének számító M.I.T.-n működik a világ egyik vezető analitikus filozófiai tanszéke is. Filozófiát, illetve filozófiatörténetet minden embernek tanulnia kell, hiszen a filozófia története egyben önmagunk és világunk megismerésének története is. A filozófusoknak már Platón *Az Állam*³ című művében kitüntetett szerep jut az államigazgatás tekintetében.

1 Platón 1957.

2 Kant 2018, Kant 2004, Kant 2003.

3 Platón 2008.

Nézete szerint ugyanis az államot csakis filozófus királyoknak lenne szabad kormányozniuk, mert megfelelő képességek és mintegy ötven évig tartó képzés után egyedül ők képesek arra, hogy a polgárok szükséges együttműködésének helyes kereteit kialakítsák. A középkori skolasztika Aquinói Szent Tamás által uralt szellemi erőterében a filozófia pusztán „ancilla theologiae” lehetett, a teológia szolgálóleánya, mely az antik görög hagyományból jószerivel csak Arisztotelész bölcséletét tudta elfogadni és összeegyeztethetőnek látni a keresztény tanítással. A filozófia igazi rangját, tekintélyét csak a felvilágosodás állította helyre, mely Kant megfogalmazása szerint nem más, mint „[...] kilábalás a magunk teremtette kiskorúságból, merészség arra, hogy ne mások vezessenek, hanem a saját értelmünkre támaszkodjunk”.⁴ Persze a szellemi nagykorúság, felnőtté válás komoly erőfeszítéseket követel az egyéntől. Arra készíti, hogy elhagyva kényelmes komfortzónáját, járatlan vidékekre tévedjen, számot vetve a tévedés lehetőségével és következményeivel. „Mindezen dolgok alapfeltétele a szabadság, mégpedig az ész korlátlan használatának szabadsága”⁵ – folytatja Kant.

A szabad gondolkodás, az „észhasználat szabadsága”, melyet a felvilágosodás korának filozófusai emeltek vissza valódi rangjára, alapvető módon járult hozzá modern világunk kialakulásához, a modern nemzetállam megszületéséhez és a mai nyugati polgári demokratikus társadalmi modell kialakulásához. Ez a polgári társadalmi berendezkedés ma válságban van, és fennmaradásáért küzd. Az a fajta szabadság, melyet az átlagember a történelem során sohasem élvezhetett nagyobb mértékben, mint a dinasztikus monarchiák romjain felépülő, a 18. század vége óta sorra születő nemzetállamok keretei között, ma veszélyben van az egész nyugati világban. A globalizált tömegkultúra, globális gazdaság és pénzpiac korában egyre halkabbá válik a nemzeti hang, ami alapvetően rendíti meg, sodorja veszélybe polgárainak önrendelkezési jogát, az önkormányzás, önirányítás lehetőségét, polgárokból ismét alattvalókká transzformálva őket. Nézetem szerint a filozófusok legnagyobb felelőssége ebben a kiélezett helyzetben, hogy minden körülmények között kiálljanak a szabadság, a szabad gondolkodás, a polgári társadalmi modell és a hozzá szorosan kapcsolódó nemzetállami létforma mellett, vállalva az elköteleződés minden konzekvenciáját, ahogyan Szókratész is tette. Felelősen gondolkodó filozófus nem tehet másként.

Nemzet és filozófia egyébiránt számos jelentős szerző munkásságában találkozik mind az újkori német, mind a francia filozófiai hagyományban. Percz László professzor szép ívvel rajzolja meg a 17. század derekától, Leibniz működésétől kezdve egészen a 20. századi Heideggerig terjedő paradigmát, melyen

4 Kant, Immanuel: Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás? <http://mek.oszk.hu/06600/06616/06616.pdf> 24. (utolsó letöltés: 2020. 06. 02.)

5 Uo.

a fent említett fogalmak különféle módokon kapcsolódnak össze.⁶ Jómagam Alexander-könyvemben arra mutatok rá, hogy hasonló paradigma fogalmazható meg a francia filozófiai hagyomány tekintetében is Montesquieu-tól Renanig.⁷ Az is ismert filozófiatörténeti tény, hogy a magyar bölcselet történetén is végighúzódik – még ha diszkontinuus formában is – bizonyos összefonódás nemzet és filozófia fogalmai között legalább Apáczai Csere Jánostól Bibó István fellépéséig. A második világháború utáni évtizedek internacionalista törekvései érthető módon háttérbe szorították a „nemzeti filozófia” kérdéskörét, és az egész téma kikerült a lehetséges diskurzusok köréből. A rendszerváltás előtti évtizedek magyar filozófiatörténet-írása sajnálatosan igyekezett minden lehetséges módon tagadni az ún. „polgári korszak” hazai filozófusainak kimagasló teljesítményét, elbagatellizálni eredményeiket és a korabeli hazai és nemzetközi tudományos életben betöltött szerepüket. Ennek következtében ma, a rendszerváltás után mintegy harminc esztendővel sajnos azt kell megállapítanunk, hogy az időközben meginduló forráskiadások és szép monográfiák dacára a magyar filozófia története legnagyobb részben nem tekinthető földolgozott-nak, máig nincs egy egységesen elfogadott magyar filozófiatörténeti kánon, és rendkívüli restanciáink vannak a legjelentősebb magyar filozófusok életművének feltárása terén is. Számos, a maga korában jelentős befolyással bíró alkotónak még életmű-bibliográfiája sem ismert. Egyebek mellett ennek a fájó ténynek a következménye az is, hogy ma ismét mintha azzal a már a reformkor előtt megfogalmazott tétellel kellene szembenéznünk, miszerint a magyar nemzeti szellemtől idegen a filozófiai gondolkodás, a magyar szellem irtózik mindenfajta filozófiai absztrakciótól, és csak a konkrét dolgokat szereti a maguk valóóságosságában.

A magyar filozófiatörténet egyik legnagyobb, mára szintén elfeledett alakja, Alexander Bernát a 19. század végén amellet érvel, hogy a filozófiai gondolkodás a polgári társadalomfejlődés szükségszerűen jelentkező, ám sajnos legkésőbbben megmutatkozó vívmánya. Valódi filozófiai diskurzus, a szabad gondolkodás kultúrája csak megfelelően működő polgári államberendezkedés esetén alakul ki. Továbbgondolva Alexander megállapításait, arra a következtetésre kell jutnunk, miszerint azokban az országokban, ahol tudományos és köznapi értelemben vett filozófiai élet nem bontakozott ki, nem vert gyökeret, ez a legjobb indikátora annak, hogy az adott nemzet polgárosodása még nem teljeseedett ki, még nem érte el azt a fejlődési fokot, ahol az említett igény szükségszerűen megfogalmazódik. Vagyis valódi polgári társadalom és filozófiai gondolkodás nem képzelhető el egymás nélkül. Ha hozzávesszük ehhez azt a tételt, miszerint modern polgári államberendezkedés sem létezhet a nemzetállami kereteken kívül, rögtön láthatóvá válik számunkra, miként kapcsolódnak össze nemzetállam és filozófiai gondolkodás fogalmai. A filozófiának

6 Percz 2008.

7 Zóka 2015.

a mai kiélezett helyzetben nézetem szerint a polgári nemzetállam védelmezésének feladatát is magára kell vállalnia, ezáltal lehet csak a szabadság megvédésének eszköze.

Az ókori görögök a filozófiára mint mindent átfogó, egyetemes tudásra tekintettek. Az egyes szaktudományok csupán a 19. századi pozitivizmus és August Comte munkásságának hatására kezdtek leszakadni a filozófiáról. Elsőként a szociológia igyekezett elhatárolni önmagát „szülőanyjától”, és igyekezett minden eszközzel bizonyítani saját specifikus tárgyát, vizsgálati módszereit, tehát létjogosultságát. Hasonlóképpen járt el a többi tudományos diszciplína is. Mindegyik kikövetelte saját helyét a nap alatt, miközben egyre inkább a filozófia ellen fordult, mely e heves támadások hatására egy időre arra kényszerült, hogy pusztán saját történetének vizsgálatába mélyedjen, és megpróbálja megfelelni az új tudományágak által támasztott követelményeknek. Megpróbált természeti értelemben vett törvényeket találni ott is, ahol azok nemigen lelhetőek fel. Általánosságban elmondható, hogy a történettudomány, mint modern diszciplína, még mindig ezzel a 19. századból származó átkos örökséggel küzd, törvények után kutatva ott is, ahol pusztán törvényszerűségekről lehet beszélni. A 2003-ban elhunyt neves amerikai analitikus filozófustól, Donald Davidsontól tudhatjuk, hogy míg a természeti világ az okság, a kauzalitás törvényeinek van alávetve, addig az emberi gondolkodást a logika törvényei határozzák meg.⁸ Tehát a természet és az emberi gondolkodás, ebből kifolyólag a természettudományok és a filozófia is eltérő természetűek. Utóbbi nem lehet a modern természettudományok metodológiája által művelni, sem pedig az azokban működő értékelési rendszerek szerint megítélni az egyedi bölcséleti teljesítményeket. A bölcsélet történetében minden rendszeralkotó gondolkodó arra törekedett, hogy alapjaiban építse újra az egész filozófiát, és ritkán törekedett valamifajta bölcséleti tradíció tudatos továbbvitelére, új elemekkel gazdagítva egy már felépített filozófiai rendszert.

A filozófia területén az egyes eredmények tudományos megítélése, értéke ma is parázs viták tárgya a szűken értelmezett szakma berkein belül is. Vannak, akik úgy gondolják, hogy példának okáért az esszéisztikus stílus és forma semmilyen körülmények között nem tekinthető tudományos értelemben vett filozófiának, sőt az ilyen formájú, „műfajú” írások nem is tarthatnak igényt arra, hogy filozófiai munkákként tartsák számon őket. Mások azon a véleményen vannak, hogy a filozófiát nem lehet pusztán a nyugati szakfolyóiratok által meghatározott sztenderdek szerint művelni, és vannak olyan filozófiai témák, amelyek kifejezetten megkívánják az esszéforma alkalmazását. Ha az esszé formájú írásokat kirekesztjük a filozófiából, mit kezdünk olyan vitathatatlan teljesítményekkel, mint példának okáért Hamvas Béla életműve? Nézetem szerint nem egy adott munka esszéisztikus vagy nem esszéisztikus stílusa és formája a döntő annak tekintetében, hogy mely írásműveket soroljuk a filozófiai

8 Davidson 2004.

írások körébe. Sokkal inkább meghatározó tényező, hogy megfogalmazódnak-e az adott könyvben, tanulmányban, cikkben, esszében olyan tételek, amelyek kellően argumentáltak, és kimutathatóak-e bizonyos törekvések ezen állítások bizonyítására. Amennyiben egy írásműben – legyen az bármilyen formájú is – kimutathatók a tételbizonyítási eljárások bizonyos sémái, semmi okunk nincsen arra, hogy megkérdőjelezzük az adott munka filozófiai jellegét.

Összességében elmondható, hogy ma a filozófiának és a filozófusoknak ismét nagy felelősség nyugszik a vállán, mint oly sokszor az európai történelemben. A filozófiának nem csupán saját létéért, fennmaradásáért kell küzdenie hálátlan „gyermekével”, a 19. században leváló szaktudományokkal és a minden metafizikait tagadni igyekvő, alapvetően materialista „nyugati” világnézettel szemben, hanem közben védelmeznie kell azt a szellemi szabadságot is, amely nélkül sem modern polgári társadalmi berendezkedés, sem modern nemzetállam nem létezhetne. Ezáltal válik a filozófia a szuverén nemzetállam eszméjének egyik legfőbb teoretikus, az egyetemes ész elvei által megalapozott védelmezőjévé.

A történetírók évezredek óta örökítik meg a világtörténelem eseményeit. Olykor egyoldalú túlzásokba esve, olykor jól érzékelhetően bizonyos individuális érdekek szerint eltorzítva a különféle történések leírását. Ezeknek a túlzásoknak, pontatlanságoknak, néha szándékosan félrevezetni akaró megállapításoknak a kigyomlálása a forráskritikai módszereket eredményesen alkalmazó történészek feladata. Történetíró és történész között ugyanis fontos különbségek vannak. Míg a történetíró csupán tények rögzítésére, események leírására, megörökítésére törekszik, bármilyen indíttatás vezérelje is, a történész forráskritikai módszerekkel – segítségül hívva a történeti segédtudományok eszköztárát is – értékeli az említett tényeket, és bizonyos összefüggések feltárására törekszik azok csoportosításával. A mai történettudományban van egy olyan irányzat, amely azt hangsúlyozza, hogy a történészeknek nem feladatuk az ítéletalkotás, hiszen a történettudomány nem valamiféle ítélőszék, melyen a szakember látja el a bírói teendőket. Valóban elmondható, hogy a történész sem, mint ahogyan senki más sem mondhat ítéletet az ember mint történeti ágens lelki alkata, mentalitása vagy erkölcsisége fölött. A valódi bíróságok sem a vádlott erkölcsiségét, moralitását, hanem az általa elkövetett cselekedetek törvénybe ütköző vagy törvényes voltát jogosultak megítélni. Mindazonáltal a történész, mint szakember, nem mondhat le a feltárt történeti tények – filozófiai módszerekre támaszkodó – értékeléséről, hiszen ennek hiányában pusztán történetíróvá válik, megkerülve a szakma 19. század óta kimunkált professzionális eszköztárát és nemzetközi sztenderdjeit. A történész és a történetíró között tehát nézetem szerint alapvető a különbség. A történettudomány célja nem csupán a múlt eseményeinek hű leírása és feltárása, hanem történeti múltunk, jelenkorunk és önmagunk megértése a tények mögött rejlő összefüggések kimutatása által. Ebben az értelemben tehát a történettudomány legalább annyira szól a jelenről és a jövőről, mint a múltról.

Gyakran hallott, ma már közhelyszámba menő tétel, hogy múltunk nélkül nincsen jövőnk sem. Belegondoltunk-e valaha is e tétel mélyebb értelmébe? Azt a tényt, hogy az idő köznapi értelemben való hármas tagolásával és a kifejezések használatával kapcsolatban számos logikai probléma adódik, már Szent Ágoston kimutatta *Vallomások*⁹ című művének XI. könyvében. Ennek szellemében megfogalmazható, hogy mivel nem húzhatók egyértelmű határvonalak múlt, jelen és jövő között, vagy állandó jelenidejűségben éljük életünket, és a történelem nem egyéb, mint végtelenül piciny, jelen idejű pillanatok összessége, vagy felfoghatjuk múltbéli és jövőbéli pillanatok folyamatos egymásutániságaként is. Ez utóbbi esetben jelenvaló létünk válik problematikusává, hiszen örökösen csak a múltban vagy a jövőben létezzünk, de sohasem vagyunk jelen. A 19. századi történészek organikus társadalom- és történet szemlélete nézetem szerint ma is megfontolandó lenne a szakemberek számára. A kor szellemóriásai, mint például a francia Taine még természetesnek vették, hogy semmi sem létezik elszigetelten és önmagában a világon. A történeti folyamatok is csupán széles összefüggésrendszerben vizsgálhatók és értelmezhetők. Az a társadalom, amelyben élünk, nem lebeg az időben, mint valamiféle mesebeli várkastély tündérország egén, hanem millió elszakíthatatlan szállal kapcsolódik a múlthoz, és ugyanennyi – még láthatatlan – szál kapcsolja a jövőhöz is. Aki ezt megérti, és képes meglátni ezeket a szálakat, annak számára nyilvánvalóvá válik a fentebb idézett hétköznapi frázis mélyebb értelme, valóságos tartalma is.

A fentiekből persze az is következik, hogy a történettudomány művelése és a történelem tárgy közoktatásban való intenzív tanítása nélkül a társadalom képtelen lesz arra, hogy megfelelően szemlélje és értékelje önmagát, a világot és saját, világban elfoglalt pozícióját. A történelem tantárgy helye mindenképpen a legfontosabbak között kell, hogy legyen a nemzeti közoktatásban. Alapvető feladata, hogy ne pusztán tényeket és lexikális ismereteket adjon át az ifjúságnak, hanem nemzettudatot építsen, gondolkodni tanítson, önismeretet fejlesszen, képessé tegyen értékes és értéktelen dolgok megkülönböztetésére is. Világossá kell tenni a tanulók számára, hogy történelmet tanulni nem azt jelenti, hogy a múlt rég elfeledett, poros ócskaságaival bibelődünk, valamiféle kényszerűségből vagy jobb esetben kétségbeesett örökségmentő szándékkal. A történelem nem múzeum, melynek tárgyait mély, szakrális csendben szemlélhetjük csupán, ám látszólag semmiféle kötelék nem kapcsol már bennünket hozzájuk. Nem pusztán az uralkodók, hadvezérek, vezető politikusok és nagy hatalmú bankárok játékasztala, melyen tehetetlen bábukként sodródnak a névtelen embermilliók a hatalmasok nagy játszmáiban.

A történelem élő. Jelen pillanatban is benne vagyunk, alakítjuk cselekedeteinkkel, gondolatainkkal, minden megnyilvánulásunkkal. Mi mindannyian részesei vagyunk – nem mint valamiféle platonikus ideának, hanem mi hozzuk létre, mi alkotjuk meg, mi tesszük olyanná, amilyen. A fentebb már említett

9 Szent Ágoston 1982.

19. századi pozitivizmus a történettudományra is mélyen rányomta bélyegét. Valójában elősegítette a professzionális történészszakma kialakulását is, ám sajnos azt a máig ható téveszmét is elültette képviselőiben, hogy a történettudomány ugyanolyan értelemben lehet tudomány, mint a természettudományok. A 19. század történészei – és sajnos ma is szép számmal akadnak követőik e téren – elkeseredetten kezdtek kutatni olyan determinisztikus törvények után az emberi történelemben, mint amilyenek a legkülönfélébb természettudományokban fellelhetők. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni bizonyos alapvető tényeket és különbségeket történettudomány és természettudományok viszonylatában. Alexander Bernát megfogalmazásában a történeti vizsgálódás tárgya a folytonos változásban levő ember és munkája. A természettudományok vizsgálati tárgya önmagukon kívül, a természet világában található, míg a történettudományban az ember önmagát kutatja és vizsgálja, tehát sohasem tud egy olyan külsődleges nézőpontot felvenni, mely lehetővé tenné számára, hogy mindenfajta társadalmi, kulturális, politikai stb. háttér és akár önmaga számára észrevétlen elköteleződés nélkül ítélje meg a különféle történeti folyamatokat, bármennyire törekedjen is erre. Az emberi kultúra, a társadalmi lét különböző aspektusai folytonos változásban vannak a történelemben, míg a kauzalitás által meghatározott természeti törvények ugyanúgy megfigyelhetők és leírhatók voltak évszázadokkal ezelőtt, mint ahogyan ma is. Arkhimédész megfigyelései ma is helytállóak, megfigyelhetők és alkalmazhatók csakúgy, mint például Newton törvényei – legalábbis a nem atomi méretű testek mozgásainak leírására, normál körülmények között. Hérakleitosztól azt is megtanulhattuk, hogy emberként nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba. Hozzátehetjük, nem csupán a folyó nem lesz kétszer ugyanaz, de mi magunk sem. Az emberi cselekedeteket – ahogy arra a pszichológiai kutatások már régen rámutattak – nem csupán racionális megfontolások, hanem számos esetben bizonyos irracionális tényezők is befolyásolják. József Attila szavával szólva „Szivünk, míg vágyat érlel, / nem kartoték-adat”.¹⁰ Ebből következően például nem jósolható meg teljes bizonyossággal egy eseménysor jövőbeli bekövetkezése pusztán azon az alapon, hogy ismert következménnyel bíró múltbéli példák a jelenlegi történeti helyzettel számos ponton bizonyos analógiát mutatnak. Felelősséggel pusztán annyit lehet állítani történészként, hogy bizonyos feltételek teljesülése esetén valamekkora valószínűsége van egy adott történeti szituáció kibontakozásának. Esetleg lehet vállalkozni arra is, hogy megmondjuk: a lehetséges „forgatókönyvek” közül melyiknek a megvalósulása tűnik leginkább valószínűnek, és miért. Nem szabad elfeledkeznünk azonban arról a tényről, amit már Arisztotelész is tudott, hogy a „holnapi tengeri csatáról” ma még nem tudunk érdemben nyilatkozni. E sorok írója egyetért Alexander Bernáttal abban, hogy determinisztikus törvények helyett inkább bizonyos törvényszerűségeket érdemes feltárni

10 József Attila: Levegőt! <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/levegot.htm> (utolsó letöltés: 2020. 06. 02.)

és kimutatni az emberi történelemben. Amennyiben így teszünk, és ezt elfogadjuk, közelebb jutunk önmagunk jobb megértéséhez, és jobban értelmezhetővé válnak korábban parázs vitákat kiváltó történeti folyamatok is.

A modern nemzetállamok születése a 18. század végén kezdődött, és ahogyan arra Benedict Anderson¹¹ is rámutatott, a nacionalizmus első hullámai nem Európában, hanem Észak- és Latin-Amerika országaiban lángoltak fel, és a gyarmati országok anyaországoktól való függetlenedési mozgalmaihoz kapcsolódtak. A főként az 1820-as évektől kibontakozó ún. népi-nyelvi európai nacionalizmusok már a jelenség második hullámához sorolhatók. Anderson a modern nemzetállamok megszületésében döntő jelentőséget tulajdonít bizonyos gazdasági folyamatok megváltozásának – a nyomdakapitalizmus kibontakozásának – az emberi történelemben. A szerző általánosságban amellet érvel, ami mellett a nacionalizmus eszmetörténetének témakörében alkotó szerzők döntő többsége – szerény becslésem szerint mintegy háromnegyede – is az elmúlt kb. 75 esztendő során. Nevezetesen, hogy a nemzetállam valami nem valódi, elképzelt, mesterséges konstrukció az emberi történelem színpadán, melynek nincsenek történeti előképei, és amely a természetben sem gyökerezik. Létrejöttének lehetőségét bizonyos jól látható gazdasági és technológiai változások és az ezek által indukált társadalmi, kulturális átalakulások teremtették meg, és ebből következően ugyanilyen irányú változások okozhatják kimúlását, megszűnését is.

Az ehhez hasonló nézetek szinte kivétel nélkül az emberi történelem – ha nem is minden esetben *expressis verbis* – marxista-materialista szemléletéből fakadnak. Abból a mögöttes meggyőződésből indulnak ki, hogy az ember alapvetően önző és materiális lény, és ennek megfelelően cselekedeteinek végső mozgatórugója mindig valamilyen vélt vagy valós anyagi előny megszerzése, illetve biztosítása. Joggal tehető fel azonban a kérdés, hogy valóban az önzőség az egyetlen tulajdonságunk, mely alapvetően határozza meg cselekedeteinket? Miként értékelhető ezen elgondolás tükrében az emberi történelemben megnyilvánuló altruista cselekedetek sora? Miként értelmezhető ebben a rendszerben Jézus Krisztus megváltó áldozata? Miként magyarázható, hogy az elmúlt több mint kétszáz esztendő során emberek milliói áldozták sokszor önként életüket a „nemzet” vagy a „haza” oltárán, ha a nemzetállam nem más, mint egy 19. század előtt sohasem létezett, mesterséges politikai konstrukció?

Nézetem szerint a fenti kérdések is ékes bizonyítékaul szolgálnak annak, hogy meg kell haladnunk a pusztán materialista történelemszemléletet és azt a meggyőződést, hogy az emberi cselekedetek kizárólagos mozgatórugója nem más, mint a végtelen önzés. Persze az ember önző és materiális lény is, ugyanakkor történetének kezdetétől fogva megnyilvánul spiritualitása is. Az ember már több tízezer évvel ezelőtt is törekedett arra, hogy kapcsolatot teremtsen a szakrális szférával. Már akkoriban világos volt számára, hogy nem csupán

11 Anderson 2006.

az itt és most koordináta-rendszerében értelmezhető anyagi világ létezik, hanem létezik egy másik is, amelyik nem kevésbé valóságos. Az ember mindig is képes volt materiális érdekeit meghaladva eszmékért, elvekért, meggyőződésért küzdeni akár az élete árán is. Az emberi cselekedeteket pedig nem csupán a racionális megfontolások, hanem érzelmek és érzések gazdag hálózata és egyéb tudattalan, sőt irracionális tényezők is befolyásolják.

Vannak a nacionalizmus eszmetörténetének olyan kortárs prominensei is, mint például Anthony D. Smith,¹² akik a nemzet valódisága mellett szállnak síkra. Smith arra mutat rá, hogy azok az etnokulturális magok, melyekre a modern nemzetállamok ráépülhettek, számos nemzet esetén már a középkor évszázadaira kifejlődtek, néhány nemzet esetén már az ókorban elkezdtek kialakulni. Nem igaz tehát az a tétel, miszerint a nemzetállamnak nincsenek meg a maga előképei és gyökerei az emberi történelemben. Nem véletlen az sem, hogy ma, amikor a globális banktőke urainak képviselői mindent megtesznek a nemzetállami létforma fölszámolásának érdekében, a nemzeti mozgalmaknak egy új reneszánsza kezd kibontakozni világszerte. Nyilvánvaló, hogy a nemzet eszméje mélyebben gyökerezik az emberi történelemben és pszichikumban egyaránt, mint ahogyan azt a modern nacionalizmustörténeti szerzők széles köre bizonygatni igyekszik számunkra meglehetősen hasonló gondolati talapzaton állva. Az is jól érzékelhető, hogy ezen említett szerzők a történeti tényeket tendenciózusan úgy csoportosítják, illetve szelektálják írásaikban, hogy azok a már előzetesen megfogalmazott konklúzióik alátámasztását szolgálják, míg olyan történeti tényeket, amelyek ezzel ellentétes következtetések levonására késztetnének, egész egyszerűen nem vesznek figyelembe. Ez nem azt jelenti, hogy e neves professzorok, akadémikusok „történelemhamisító csalók” lennének, pusztán ők sem tudják függetleníteni magukat társadalmi-kulturális meghatározottságuktól, és ahogy arra fentebb utaltam, ők sem képesek külsővé tenni vizsgálatuk tárgyát, mely szükségképpen magában hordozza az általuk is megjelenített elfogultságokat.

Nem szabad elfelejteni, hogy az emberiség története egyben megfogalmazóinak története is. Éppen ezért van szükség arra, hogy egy adott történeti kérdésben az összes számba vehető aspektust, véleményt vegyük figyelembe, ütköztessük az eltérő nézeteket valló szerzők érveit, valamint vessük össze azokat saját gondolatainkkal is. Ez nagy erőfeszítést kívánó, fáradságos gondolati aktus ugyan, és korántsem kecsegtet a teljes valóság megismerésével az adott történeti probléma kapcsán, mégsem tehetünk másként, ha – a teljesen sohasem megvalósítható – objektivitásra kívánunk törekedni. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy minden éremnek legalább két oldala van, melyeket meg kell ismernünk, mielőtt kialakítanánk saját véleményünket. Ez a kérdéskör átvezet bennünket a történettudomány haszna kapcsán tárgyalandó, következő problémára.

12 Smith 1986.

A híres 19. századi francia orientalista és vallástörténész, Renan *Mi a nemzet?*¹³ című jelentős tanulmányában a „nemzeti amnézia” fontosságát emeli ki mint a nemzet fenntartásában alapvető szerepet játszó tényezőt. Érvelése szerint nem kifejezetten előnyös dolog, ha folyamatosan a nemzet emlékezetébe idézik a történészek például azokat az északi és déli területek között zajló véres küzdelmeket, amelyek során az egységes Franciaország megszületett, vagy akár a Szent Bertalan éjszakáján történt eseményeket. Nézetem szerint ez az említett „nemzeti amnézia” sajnálatos módon hibás nemzeti önkép kialakulásához vezethet, egy olyan hamis, gyakran minden történeti hűséget nélkülöző identitás kialakulásához, mely nagyban befolyásolja mai gondolkodásunkat, életünket, viszonyulásunkat önmagunkhoz és embertársainkhoz, sőt befolyásolhatja jövőbeni teljesítményünket is. Én a magam részéről a „nemzeti amnézia” helyett a „nemzeti önismeret” fontosságára kívánom felhívni a figyelmet, mint az egyik leglényegesebb tényezőre, mely szerepet játszik a nemzetállam fennmaradásában. Erre a „nemzeti önismeretre” a történettudomány hivatott megtanítani bennünket. Véleményem szerint ez a történészek egyik legfőbb feladata és felelőssége napjaink globalizált világkultúrájában.

A nemzettudat formálása az általános és középiskolai történelemoktatáson keresztül történik a legtöbb ember számára közvetlenül megtapasztalható módon. Éppen ezért van különös jelentősége annak, hogy azok a tankönyvek, melyekből a pedagógusok tanítanak, milyen szemlélettel közelítenek egy adott történeti problémához, hasznosítják-e a történettudomány új eredményeit az egyes anyagrészek megírásakor a tankönyvírók. Az a tény, hogy napjaink történelemtankönyveinek nagy részét általában egy, legfeljebb két szerző jegyzi, eleve problematikus. Általánosságban elmondható, hogy egyetlen szerzőnek sincs egy adott történeti korszakon túl olyan fokú jártassága, amelynek alapján olyan összefoglaló jellegű tankönyv születhetne, amely valóban képes a tanulók számára a legújabb kutatási eredmények esszenciáját nyújtani, és valós történeti tényekre támaszkodva megfogalmazni a történeti gondolkodásra sarkalló tankönyvi feladatokat is. Ha a magyar történelem 20. századi eseményeit a fent kifejtett szellemben tekintjük át, sajnos nagyon is láthatóvá válnak számunkra „nemzeti önismeretünk” hiányosságai. Ezen hiányosságok kialakulásában sajnálatos módon a történészeknek döntő felelősségük van.

Különbéle politikai érdekek kiszolgálása, ideológiai prekonceptiók által vezérelt kutatások, megkérdőjelezhető eredmények és következtetések tömkelege, egyoldalúan elfogult, a tényeknek csupán egy tendenciózusan csoportosított halmazát figyelembe vevő értékelések garmadája egyaránt jellemzi 20. századi hazai történetírásunkat. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy példának okáért a nyugati világ történetírása mentes volna ilyen irányú törekvésektől, mégis úgy gondolom, hogy az arányok tekintetében sajnos minden kétséget kizáróan hazánk irányába billen a mérleg nyelve e tekintetben. Az a fajta „nemzeti

13 Renan 1995.

mitológia”, amely sajnos sok esetben még napjaink új tankönyveinek lapjain is megjelenik, egész egyszerűen nem szolgálja a nemzeti identitás egészséges fejlődését, alakulását, és hamis nemzeti tudat, hibás önkép és téves önértékelés kialakulásához vezet. Ezek a tévedések sajnos rányomják bélyegüket mindennapi gondolkodásunkra, cselekedeteinkre, hatással vannak világlátásunkra és bizonyos érzelmeinkre, és sokszor mindezt első látásra számunkra észrevétlen módon teszik. Múltunkról való gondolkodásunk alapvetően határozza meg jelenünket, és befolyásolhatja jövőnk alakulását is. Az „aranykor mítoszai” úgy vonulnak végig nemzeti történelmünkön, hogy ma is tapasztalható módon számos esetben megbénítanak bennünket, megakadályoznak minket bátorságot igénylő cselekedetek véghezvitelében, strukturális, társadalmi és gazdasági reformok megkezdésében, és egy alapjaiban véve pesszimista nemzeti gondolkodásmód kialakulásához vezetnek, amelyben a saját cselekvőképességünkbe vetett hitnek és a jövőben való reménykedésnek nem igazán jut hely. Az „aranykor mítoszaiban” mindig más és más, jelenünktől távol eső korokban tapasztalható a magyar nemzeti nagyság, hazánk történetének „nagy korszaka”, mely hegységként magasodva árnyékolja be jelenünk pillanatait.

Sajnálatos módon mára a „nemzeti legendárium” részévé vált az örökös magyar elnyomatás tévképzete is. Különösen igaz ez a Habsburg-ház uralkodóira. Igaz ugyan, hogy példának okáért a 18. században mind Mária Terézia, még inkább fia, II. József olyan reformok bevezetésére törekedett – mint például a nemesi adózás –, amelyek végre – ha megkésve is, de – megteremthették volna a magyar társadalom polgári átalakulásának alapfeltételeit, törekvéseik rendre megbuktak saját társadalmunk vezető rétegeinek, a nemeseknek az állandó ellenállásán. A magyar nemesség jelentős része ugyanis általában véve – tisztelet a kivételnek – az individuális érdekeit sértő minden törekvést rendi jogai semmibevételeként, lábbal tiprásaként értékelt, és mindenfajta társadalmi, gazdasági modernizációs törekvéstől elzárkózott. A Habsburg-uralkodóknak általánosságban véve nem állt érdekükben, hogy az általuk kormányzott államok gazdasági, társadalmi, kulturális stb. viszonyai között jelentős különbségek alakuljanak ki, tisztában voltak ugyanis azzal a ténnyel, hogy minél nagyobbak az ilyen jellegű különbségek egyes országaik között, annál inkább nőnek a közöttük levő feszültségek is, amelyek megnehezítik, sőt lehetetlenné is tehetik a kormányzást. Nem árt végiggondolnunk a fentebb leírtakat annak tekintetében, hogy vajon 18–19. századi társadalmi és gazdasági szerkezetünk hiányosságainak kialakulásában kit is terhel a valódi felelősség döntő mértékben.

E fenti, a „ballagó időből” kiragadott történelmi példával csupán azt szerettem volna érzékeltetni, hogy ahhoz, hogy hiteles és valós „nemzeti önismeret-re” tehesünk szert, egész egyszerűen le kell számolnunk egyrészt az „aranykor mítoszaival”, másrészt lelkiismeretünket elaltató történelmi tévedéseinkkel. Ki kell lépünk bálványaink bénító árnyékából, és szembe kell néznünk önmagunkkal, saját történelmi hibáinkkal és felelősségünkkel is. Meg kell haladnunk téveszméinket, hogy „mindig máskor és máshol volt jó”, és sohasem a jelenben,

hogy „mindig mások a hibásak, mások tehetők felelőssé” elszenvedett nemzeti sérelmeinkért. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy nemzeti gondolkodásunk tekintetében „felnőtté kell válnunk”. Ez sok nehézséggel járó és fájdalmas folyamat. Mégis elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy végre, harminc esztendővel a rendszerváltás után egy olyan magyar polgári társadalom épüljön fel, amely szolidáris, méltán büszke értékeire és erényeire, de tisztában van gyengeségeivel és hibáival is, amely az igazságosság alapelvein és a jogtisztelő, jogkövető magatartáson nyugszik, és amely számára az önkormányzatiság eszméje és a saját választott vezetői által irányított szuverén nemzetállam léte jelenti a szabadság biztosítékát. Ennek a nemes célnak az elérésében segíthet a történettudomány és a történelem megfelelő szempontrendszerű tanítása a „nemzeti önismeret” elmélyítése és a nemzeti tudat átformálása által.

Összefoglalva a fentiek lényegi pontjait: míg a filozófiatudomány a szabadság eszméjének védelme által, az egyetemes észhasználat elveire támaszkodó képességek kibontakoztatása és gyakorlása segítségével válik a nemzetállam legfőbb teoretikus megalapozójává, addig a történettudomány a nemzet fennmaradásának, fejlődésének egyik legfontosabb zálogáért, elsősorban a helyes „nemzeti önismeret” megalapozásáért felelős a tények korrekt feltárása és bemutatása, valamint az ezekre támaszkodó, objektivitásra törekvő értékelések által. Mindkét tudományág alapvető jelentőségű, és megkerülhetetlen egy nemzetállam védelme és fennmaradása szempontjából. Azok tehát, akik e két fent említett tudományos diszciplína, illetve tágabb értelemben a bölcsészet- és társadalomtudományok haszontalansága mellett érvelnek, azok fölöslegességét hangoztatják, és azt állítják, hogy nincs szükség e hasztalan tudományok állami dotációval való művelésére, azoknak egyúttal azt is állítaniuk kell, hogy nincsen szükség a nemzetállam megvédésének eszközeire, sőt a nemzetállam fenntartására sem. Ezek az emberek gyakorlatilag a fentebb említett és hivatkozott globalista törekvések támogatóivá válnak illetően törekvéseik által. Világos, hogy a híres 19. századi francia történésznek, Jules Michelet-nek igaza volt akkor, amikor a nemzetállam intézményére mint az individuális szabadság zálogára tekintett. Filozófia- és történettudomány nélkül ugyanis nincs nemzetállam, nemzetállam nélkül nincs polgári társadalom, és polgári társadalom nélkül nincsen szabadság sem. Éppen ezek miatt lényeges, hogy egyetértésünk és megállapodjunk annak tekintetében, hogy közös nemzeti erőforrásainkból mindenképpen szánjunk megfelelő részt a bölcsészet- és társadalomtudományok magas színvonalú művelésére is, hiszen ezek hiányában saját nemzeti létünk, szabadságunk kerülhet veszélybe.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Davidson 2004 = Davidson, Donald: Oksági viszonyok. In Farkas Katalin – Houranszki Ferenc (szerk.): *Modern metafizikai tanulmányok*. Budapest, 2004, ELTE Eötvös Kiadó, 135–150.
- József Attila: Levegőt! <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/levegot.htm> (utolsó letöltés: 2020. 06. 02.)

- Kant 2003 = Kant, Immanuel: *Az ítélőerő kritikája*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó.
- Kant 2004 = Kant, Immanuel: *A gyakorlati ész kritikája*. Budapest, 2004, Osiris Kiadó.
- Kant 2018 = Kant, Immanuel: *A tiszta ész kritikája*. Budapest, 2018, Atlantisz Kiadó.
- Kant, Immanuel: Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás? <http://mek.oszk.hu/06600/06616/06616.pdf> 24. (utolsó letöltés: 2020. 06. 02.)
- Percz 2008 = Percz László: *Nemzet, filozófia, 'nemzeti filozófia'*. Budapest, 2008, Argumentum Kiadó.
- Platón 1957 = Platón: *Szókratész védőbeszéde*. Budapest, 1957, Európa Könyvkiadó.
- Platón 2008 = Platón: *Az Állam*. Budapest, 2008, Cartaphilus Kiadó.
- Renan 1995 = Renan, Joseph-Ernest: Mi a nemzet? In Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, 1995, Tanulmány Kiadó, 171–188.
- Smith 1986 = Smith, Anthony D.: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, 1986, Basil Blackwell.
- Szent Ágoston 1982 = Szent Ágoston: *Vallomások*. Budapest, 1982, Gondolat Kiadó.
- Zóka 2015 = Zóka Péter: *Alexander Bernát és a „nemzeti filozófia”*. Zalaegerszeg, 2015, Pannon Írók Társasága/Pannon Tükör-könyvek.

